

N. IORGA

OLIVER CROMWELL

CONFERINȚĂ

TINUTĂ LA

SOCIETATEA ANGLO-ROMÂNĂ

BUCUREȘTI

1936

N. IORGA

OLIVER CROMWELL

CONFERINȚĂ

ȚINUTĂ LA

SOCIETATEA ANGLO-ROMÂNĂ

BUCUREȘTI

1936

AUTOR *Nicolae Iorga*
VOL *Oliver Cromwell*
Nº.....ANUL 1936.....

OLIVER CROMWELL

— Conferință ținută la Societatea Anglo-Română —
de N. Iorga.

*To my beloved colleague and friend
for his visit in Roumania as president
of the international historical com-
mittee.*

Domnule Secretar de Legație — aș zice chiar, domnule Palairret, acolo unde este, pentru că am cunoscut pe d. Palairret și am păstrat cele mai bune amintiri despre relațiile dintre noi, când situația mea oficială mă punea în legătură cu dînsul, — și doamnelor și domnilor, după ce m'ați văzut apărându-mă prin gesturi impotriva unor complimente pe care nu le merit de la nimeni, pe care trebuie să spun că le primesc foarte greu de la ai miei, pe care le primesc cu recunoștință de la străini cari n'au niciun interes la aceasta, după aceasta să intrăm în materie.

Sunt serii de conferințe care se țin de o bucată de vreme și la Institutul Frances și la Institutul Italian și acum la această societate, căreia i s'ar putea alipi, cred, cu foarte mare folos un Institut Engles, asemănător cu ceia ce este de mai multă vreme Institutul Frances și cu ceia ce este de o bucată de vreme Institutul Italian, spre folosul marelui dv. popor și al națiunii noastre, care dorește să vă cunoască și care de fapt vă cunoaște foarte puțin. Călătoriile în Anglia nu se fac mai de loc, studenții în Anglia avem câțiva, — foarte buni, dar numai câțiva —, și cred că un student engles n'a venit niciodată, nici măcar pentru petrol, aici în România. Literatura englesă este cunoscută doar prin câteva traduceri și studii dintre care „Tennyson“ al doamnei Ghețu, care a scris asupra poetului victorian o carte mult mai scurtă de cum s'ar putea crede după cuvântarea de astăzi, carte foarte bună, afară de traduceri, unde eu aș fi propus mai curînd traducerile mele, mai vechi, care mi se par foarte bune și pe care le veți cunoaște la vremea lor.

Dar eu cred că e grea o apropiere sufletească în aceste condiții, cu o ignoranță aproape completă a Angliei și a poporului engles, a literaturii și artei englese, — niciodată nu s'a făcut o expoziție a artei englese, niciodată desemne englese n'au fost expuse aici, cum au fost expuse mai mult decât odată desemne franceze la Museul Toma Stelian. În aceste condiții, în ce ne privește pe noi și în condiții tot așa de slabe, în ce privește pe Englesi, eu am fost mai mult decât odată în Anglia și știu că știința despre România este extrem de puțin răspândită, de și s'au ținut acolo conferințe frumoase, care s'au tipărit, de neuitatul Pârvan, într'o carte care privește săpăturile preistorice la noi și de și s'a publicat o veche lucrare a mea despre Istoria Românilor, până a apărut opera d-lui Seton Watson care, mai ales în ce privește partea de la urmă, căci pentru partea de la început fac unele reserve, mai ales în partea din urmă, fără îndoială și grație mării autorități a acestui om care cunoaște chestiunile naționalităților în Ungaria de odinioară, e de ce mai mare folos. Este o îndrumare, dar se vede din aceste câteva cuvinte pe care le-am spus, cât de lung este drumul care trebuie să fie făcut.

Eu am o convingere, pe care cred că o împărtășesc atâția oameni luminați din această adunare, că noi, având o veche civilizație, pentru care, domnule secretar de Legație, ați spus cuvinte care ne-au mișcat, având o cultură proprie în artă, în muzică și în toate domeniile, când este vorba ca această cultură, acum, s'o ridicăm la nivelul secolului al XIX-lea — fiindcă vai de nivelul secolului al XX-lea, așa cum se anunță ! —, când este vorba să ridicăm această cultură, patriarhală în mare parte, la nivelul secolului intelectual care s'a isprăvit fără să lase moștenitori, este bine să sprijinim această nouă fasă, de orizonturi largi, nu pe o singură cultură și literatură, ci pe cât mai multe literaturi și culturi ale timpului. De aceia este binevenită orice inițiativă care este în legătură cu Anglia, pe care așa de puțini de la noi o cunosc, — eu am cunoscut-o întâmplător, când eram de vrăsta studenților de aici, de și imi mântuisem studiile când dumnealor le încep abia. Am avut îndrăzneala atunci să învăț englesă fără profesor, din care cauză am deprins pronunția englesă după ce tradusesem treizeci de ani din englezește. M'am aruncat la douăzeci de ani, sălbatec, prostește și fără folos imediat, asupra sonetelor lui Shakespeare, împreună cu vechiul meu prieten Evolveanu, care, în fața dificultăților enorme, a renunțat de la cea de-a doua încercare ; eu însă am perseverat.

Am trecut la Eduard Bulwer Lytton și când am terminat „Ultimul Baron“, foarte frumosul lui roman, puteam citi orice carte englesă. Aceasta a fost un hasard ; materia nu intra în programul studiilor de la noi. Și până astăzi noi avem un profesor de englesă la Cernăuți pentru că a cerut el, dar aici la București noi nu avem profesor de englesă și la Iași mi se pare tot așa de puțin ; un fost elev al meu, d. Grimm, este însă la Universitatea din Cluj.

M'am simțit dator să arăt care este punctul de plecare, așa de sărac, al unor relații în serviciul cărora pun o conferință care, acum, în condițiile cronologice care mi-au rămas, va cuprinde jumătate de ceas, poate ceva mai mult de jumătate de ceas, dar voi căuta să fac cât se poate mai puține digresiuni și să mă țin cât se poate mai la strâmtul meu și mai la largul subiectului.

Când s'a luat inițiativa unor conferințe despre Anglia în legătură cu personalitățile, și nu cu starea generală sufletească sau cu acțiunile de massă, s'a făcut foarte bine. Contrariul era bine pentru Francesi, pentru că în programul lor se vorbește de manifestații de acestea de grup, de cultura cutărui timp, de dezvoltarea literară în cutare epocă ; e vorba și de arta francesă în cutare moment din dezvoltarea ei ; conferința viitoare, a directorului Institutului frances, d. Dupront, va fi despre „Desvoltarea puterii regale în Franța“. Acolo programul nu este făcut pe personalități, pe când aici *este*. E foarte bine că s'a ales această metodă pentru că sânt popoare care se dezvoltă prin acțiunea unei societăți întregi, în care intră anumite influențe, din care se desfac anumite acțiuni, în care se formează anumite sintese. Este cazul pentru Franța și pentru Italia : de și Italia are în momentul acesta un așa de mare creator genial, d. Mussolini, cu toate acestea, dacă este să scrie cineva istoria Italiei, este foarte greu să o facă pe personalități. Mă întreb cum oare ar fi o istorie a Veneției prin personalități ? Dogii represintau o funcțiune care îmbrăca pe rând deosebite figuri umane, și orice încercare a unui doge de a se individualisa îl ducea acolo unde a ajuns Marino Falier, între cele două coloane unde se tăia capul osândiților la moarte. Dar în ce privește Anglia, presintarea societății englese prin personalități reprezentative, conducătoare, este într'adevăr calea cea bună, fiindcă în Anglia așa este. În Anglia care scrie cu litere mari cuvântul ce înseamnă *eu*, în Anglia aceasta din secol în secol sânt mari personalități care imprimă și vieții politice și vieții literare și culturale, chiar și vieții economice, ca-

racterul lor. Prin urmare Anglia nu poate fi cunoscută mai bine decât pe linia aceasta a oamenilor mari, de un caracter cu totul hotărâtor, pe care i-a produs.

I.

Când mi s'a vorbit de acest program, eu m'am oprit asupra lui Cromwell, și trebuie să vă mărturisesc de ce l-am ales pe dânsul. L-am ales, nu pentru că marele Engles de la jumătatea secolului al XVII-lea a fost fără îndoială mai mult decât un Suveran în țara sa. O să vorbim noi îndată de Suveranul care a dispărut pe eșafod, puțintel și din voința lui, — fiindcă vechea idee despre Cromwell, acela care decapitează și usurpă, trebuie părăsită. Carol I-iu a fost decapitat întâiu de el însuși și în al doilea rând de un grup întreg de camení, asupra cărora nu apăsa în acel moment voința lui Cromwell. Când se uită cineva superficial are cealaltă impresie, dar, când privește mai adânc, vede că nu este așa. Sentința de moarte a lui Carol I-iu în luptă cu Parlamentul, cu armata care sprijinia Parlamentul, a fost un act fără șovăire. Am văzut cândva un fac-simile al documentului însuși: sânt iscălituri perfecte; fiecare avea conștiința cu totul liniștită: este un cas unic. Dacă am avea iscăliturile supt condamnarea la moarte a lui Ludovic al XVI-lea, de sigur că am vedea și tremurături în ce privește pe unii semnatari; aici însă, pentru un motiv care va reieși din această conferință, nu este nici cea mai mică îndoială. Dar nu e nici cruzime, nici pasiune, ci o sentință rece ca un ascuțiș de topor a unui grup întreg din societatea englesă, grup care n'a fost nici înainte, nici pe urmă și nu va fi niciodată, nici acolo, nici în altă țară.

Ceia ce m'a atras pe mine nu este caracterul, care ar fi simpatc, al personalității lui Cromwell. Sunt oameni simpatici cari nu pot forma subiectul unei conferințe. Ba chiar nenorocirea unei țeri este să fie condusă numai de oameni simpatici. Sânt dibăcii simpatici sau simpatii dibace care cuceresc o întreagă societate și, când vrei să faci socoteală pentru ce simpatici aceștia atrag atâta lume după dânșii, nu găsești nimic. De sigur că el, Cromwell, n'a fost simpatc, dar nici n'a avut pretenția să fie simpatc, nici n'a dorit aceasta. Cromwell a fost un om cu desăvârșire în afară de mediul în care a trăit, și el s'a format în așa fel încât să poată sta drept față de simpatiile și antipatiile, față de aclamațiile și strigătele de ură ale acestei

societăți. Într'un anume sens; pentru acela a căruia una din cărți cuprinde cuvântările și discursurile lui Cromwell cu admirabila interpretarea unui spirit genial, pentru Carlyle, el este de sigur cea ce numia dânsul un *erou*, căruia i se cuvine un cult special, ca în cartea, tradusă și în franțuzește dar foarte slab, care se chiamă „Eroii și cultul eroilor“ a lui Carlyle.

Cromwell este prin urmare un om care n'a fost simpatic, care n'a căutat niciun fel de sprijin din partea societății contemporane, care a pornit cu o energie de fier pe o anumită linie, pe o *șină*, și a mers pe această șină de oțel până la capăt, fără niciun fel de indoială și, adaug, fără niciun element poetic. Dar cea ce face pe un om să fie simpatic, atunci când simpatiile sânt meritate, este tocmai această poezie care lui i-a lipsit cu desăvârșire. În scrisorile în care el descrie luptele lui, biruințele la care a participat, este o foarte bună literatură istorică. Rar mi s'a întâmplat să cetesc o descriere despre o încăierare războinică așa de desăvârșită, cum sânt acelea pe care le găsește cineva în scrisorile lui Cromwell, și voi avea prilejul să vă înfățișez puținel din aceste scrisori; dar el putea s'o facă fără să aibă pretenții de literatură. Vă puteți închipui ce ar fi zis Cromwell dacă l-ar fi lăudat cineva că are talent literar; ar fi simțit aceasta ca o ofensă, greu de suportat. Cu toate acestea talentul îl avea, însă, cu tot talentul acesta literar, mai ales în descrierea bătăliilor pe care le-a câștigat, și ar fi făcut tot așa pentru bătăliile pierdute, nu vibrează nimic poetic. Este o fire fără visuri, fără milă, fără iubire. Cutare scrisoare a lui către una din fiice cuprinde teologie. Cineva care corespunde cu fiica lui în expresii teologice, este un tipar rar al umanității, chiar dacă fata ar fi, cum sânt unele în momentul de față, licențiată în teologie. Cineva care se adresează fiicei sale în expresii teologice este de sigur altfel de om decât aceia pe cari-i cunoaștem de obicei și în cari, într'o proporție mai mare sau mai mică, se găsește și un element de poezie.

Nu de aceia l-am ales pe Cromwell, și nici pentru rolul mare de care vorbisem înainte, rolul acela de Suveran fără titlu, titlu pe care n'a vrut să-l ia, dar pe care l-a discutat într'unul din discursurile lui cele mai interesante, din care aș extrage câte ceva, dacă mi-ar îngădui timpul.

De sigur că Istoria Angliei nu cunoscuse un moment de prestigiu și de influență europeană asemenea aceluia pe care-l re-

presintă cei câțiva ani de stăpânire de fapt, contestată în interior, dar efectivă totdeauna în afară, a stăpânirii lui Cronwell.

Înainte fusese domnia Elisabetei, cu o foarte mare strălucire, dar și foarte multă legendă; nu este chiar așa cum ni închipuim noi vrâsta elisabetană: în ce privește Parlamentul, o desăvârșită ascultare, genunchi gata să se plece când vorbea cineva în numele reginei; norocul unei furtuni care imprăștie armata lui Filip al II-lea; incidentul tragic, care cade așa de greu în cumpănă, al judecății și morții Mariei Stuart, fără a recunoaște măcar că aceasta vine de la dânsa, Elisabeta, căci, precum știți, ea și-a spălat mâinile și a spus: „n'am vrut“; dacă n'ar fi voit ea, fără îndoială că ar fi murit la altă vrâstă și în alte împrejurări buna ei prietenă de atâta vreme Maria Stuart.

După aceia a venit acel pedant Iacob I-iu, fiul Mariei Stuart, om crescut într'un îngust calvinism scoțian, spirit mărgenit și dur, supt care Anglia ca prestigiu extern a pierdut foarte mult, și chiar prin ideia unei căsătorii, contrare tuturor tradițiilor celei mai adânci ale Angliei, între Carol I-iu, cel care era să-și piardă capul, și o princesă din Spania, — ridicolă ceremonie de pețire. Prinții pețesc când totul este aranjat d'înainte, dar să te duci să pețești și să te întorci cu mâinile goale — dacă se poate întrebuința acest termen când este vorba de o căsătorie —, aceasta aruncă asupra unui om și asupra unei epoci fără îndoială oarecare ridicol. Și, în ce privește pe Carol I-iu, care a fost apoi ginerele lui Henric al IV-lea al Franciei, slăbit astfel în ce privește legăturile cu acel protestantism de care era legat tot sufletul Angliei, credința era că se vedea ceva catolic într'insul. El nu luase pe princesa spaniolă, dar pe cea francesă, Henrieta, cu multă influență asupra lui, și puritanii, cari nu se învoiau cu Biserica bastardă a Angliei, care nu era nici protestantă, nici nu păstrase misterul catolic, socotiau ca neîngăduită și periculoasă această influență. O acțiune proprie în interior sau în afară a lui Carol I-iu nu există; pentru viața europeană, Anglia n'a existat în acești ani pe cari regele îi pierdu certându-se cu Parlamentul, începând războiul cu acesta și aducând împotriva supușilor săi englesi pe supușii săi din Scoția, cari au dovedit apoi însușiri comerciale excepționale, vânzând pe regele lor. Căci sfârșitul lui Carol I-iu a fost așa: l-au vândut Scoțienii Parlamentului și armata l-a furat pe urmă de la Parlament, iar comandanții armatei l-au condamnat la moarte. De alminteri, în afară de simpatia inspirată de soarta lui tragică, îl considerăm cu oarecare simpatie

și din cauza tabloului lui Van Dyck, care îl înfățișează cu marea lui pălărie spaniolă cu pană, cu cizmele lui umflate în „entonnoir“, cu spada trecută prin legătura de mătăasă a cingătorii sale; și, din punct de vedere artistic, ni pare rău că un așa de frumos cap, cu mustățile în vânt, cu barbișonul elegant a trebuit să alunece dincolo de blocul eșafodului. Dar, în ce privește judecarea istorică a Domniei lui Carol I-ii, ea este, pe de o parte, nulă ca operă de reforme în interior și ca acțiune de influență în afară, iar, în lupta cu Parlamentul, această luptă pune pe purtătorul Coroanei într-o situație urâtă, pentru ca la capăt această tristă acțiune să se isprăvească printr-o înfrângere desăvârșită.

Dar nici pentru rolul pe care după aceea l-a jucat Cromwell: pentru restaurarea prestigiului engles, pentru acțiunea lui față de Olanda, pentru măsurile, care s'au dovedit exagerate în timpul din urmă, în ce privește influența războiului asupra transportului mărfurilor, — i se atribuie stăpânirii lui Cromwell un rezultat care n'a existat, măcar în aceeași întindere și manifestând o ambiție așa de înaltă, — nici pentru aceasta nu l-am ales, ci pentru altceva. Pentru că este *unul din exemplarele cele mai curioase de umanitate în sensul manifestării unei energii extraordinare*, pe o linie care nu este linia unei conștiințe de sine însuși, a unei ambiții care să fie a lui, a unui plan care să fi fost făcut de el. El este *un profet al lui Israel răsărit în Anglia secolului al XVII-lea*.

II.

Pentru a-l înțelege pe Cromwell trebuie să-l judeci așa, și numai așa. De aici vine toată puterea lui. El este omul unei singure idei, transformate într-o singură voință, care nu vine de la alții, ci numai de la el însuși. Nu s'a simțit responsabil, până la sfârșit, de scăderile politice sale, și niciodată nu și-a atribuit merite pentru realizările pe care a fost în stare să le facă. Era, dacă este să-l asemănăm cu cineva de la noi, ceia ce a fost Ștefan-cel-Mare, care a crezut totdeauna, în lupta sa cu Turcii, că nu el, un Domn al Moldovei, care poartă cutare nume și are anumite însușiri, duce războiul împotriva păgânilor, ci că este îndeplinătorul chemat, hotărât din cer, al unor acte care trebuie săvârșite neapărat, și, prin urmare, când actul este săvârșit, el se închină recunoscător lui Dumnezeu pentru victorie, iar, când este vorba de înfrângere, zice: „Înfrângerea vine din cauza păcatelor săvârșite de mine“. Cu toate puternicele deosebiri între marele Domn moldovenesc din secolul al XV-lea și

între acel care s'a ivit în Anglia și a jucat un rol așa de important două secole mai târziu, în fond este același lucru. Și în viața actuală a Europei este cineva, un German, care, cu metode pe care, de sigur, Cromwell nu le-ar fi acceptat, lucrează având aceiași convingere, un iluminat care crede că într'adevăr printr'insul vorbește și hotărăște o voință superioară care ține samă de suferințele, de scăderile, de aspirațiile poporului german. Fără să aibă originea nobilă a lui Cromwell, fără să fi primit pregătirea adânc religioasă a acestuia, fără să poseadă însușirile personale care până și în domeniul literaturii istorice se pot constata la Cromwell, fără chiar figura impresionantă a lui Cromwell, cu aspra lui figură brăzdată de plugul voinții, cu străbătătorii ochi reci, căci e cu totul altceva mustăcioara fabricată la friser, părul aruncat ca o aripă de corb, și nu e aceeași presintare de o parte și de cealaltă ¹, — totuși o asemănare *există*.

Și, acum, după ce de la început am căutat să fixez nota dominantă, fără să constat istoric, în cursul dezvoltării ei, acțiunea lui Cromwell, voiu căuta, din când în când, să recurg la propriile lui mărturisiri, ca să vă aduc dovada că interpretarea aceasta corespunde cu manifestările sufletești ale marelui Engles de la 1649.

Am crezut și eu multă vreme că în Cromwell s'ar cuprinde un fel de voință populară, că în el ar fi ceva provincial și plebeian care se ridică împotriva unuia dintre regii cei mai aristocrați ca înfățișare, gest și caracter. Nu este așa. Căutând anume pentru această conferință, am văzut că este incontestabilă originea nobilă a lui Cromwell; legături mari în secolul al XVI-lea, o familie locuind la Huntingdon în împrejurări modeste, dar cu o situație materială bună și cu o mare autoritate locală. Acesta și este unul din elementele de explicație ale acțiunii sale, căci fără astfel de autoritate locală el nu ar fi putut face ce a făcut.

În ce privește sângele cel mai mult din vinele sale trebuie să se ție samă că poporul engles este alcătuit din mai multe afluxuri de rasă: vechiul Celt, cum este Shakespeare și autorul „Reginei Zinelor“, marele poet epic al secolului al XVI-lea, Spenser, cum e Carlyle, cum e Tennyson, și mai toată poezia englească din timpurile noastre. Acest sânge celic represintă: îndoiala, neîncrederea, misterul, revenirea asupra ideii odată găsite; represintă compătımirea omenească, mila, poezia ce se întâlnește în „Visul unei nopți de vară“ și în grozăvia duioasă a soartei

¹ Conferința e din 1934.

regelui Lear. Dar din Celt nu este nimic la Cromwell. Peste Celt s'a aşternut Romanul, lăsând urme cu desăvârşire slabe, care nu se întâlnesc în sufletul Englesului. A venit apoi aportul din Nord: Anglo-Saxonii şi Luţii din Iutlanda, Danesii din apropiere, din Danemarca, aceiaşi rasă ca şi Norvegienii, cari au dat seminţia aceia aşa de energică şi îndărătnic materialistă a Normanzilor, iar aceştia au venit în Anglia transformaţi în sens frances, prin cucerirea de la 1066 a lui Gulielm Cuceritorul.

La Cromwell este nu cuceritorul francisat, ci cuceritul de la 1066, care nu s'a schimbat de loc. Lăsând la o parte aristocraţia care a vorbit franţuzeşte până în secolul al XV-lea şi a scris chiar franţuzeşte, până în secolul al XIV-lea, chiar şi în actele Parlamentului, rasa mai veche a existat şi mai departe. Şi, în ce priveşte psihologia Anglo-Saxonilor, în Anglia este cam acelaşi lucru cu ce se întâlneşte la noi între ceia ce poate veni de la strecurarea şi cucerirea romană, între ceia ce au adus deosebitele valuri de populaţie de altă origine, mai ales Slavii, şi între ceia ce se păstrează, mai vechiu, dac în anumite regiuni, prin Haţeg, Inidoara, prin partea de sus a judeţului Mehedinţi. Când întâlneşti un om de acolo, nu te poţi înţelege totdeauna cu el pe căile obişnuite ale logicii.

Ruda ministrului engles de la sfârşitul secolului al XVI-lea care a fost Thomas Cromwell, proprietarul din Huntingdon, aparţine astfel rasei care a fost biruită la 1066, dar care n'a abdicat niciodată şi a cărei psihologie se păstrează până astăzi la cei mai mulţi dintre representanţii rasei englese. Când este vorba de poezie, apare la Englesi Celtul; când este vorba de voinţă, voinţa este anglo-saxonă. Cromwell n'a manifestat niciun fel de ambiţie: oamenii aceştia nu sânt ambiţioşi şi în general se face mare greşală în judecata oamenilor când se spune: cutare a făcut aşa pentru că era ambiţios, cutare a făcut aşa pentru că era vanitos. Sânt multe feluri de ambiţii, şi un fel de ambiţie este acela care nu cuprinde ambiţie de loc: acesta a fost cazul lui Cromwell.

El n'a avut în tinereţa lui nimic din ceia ce se numeşte o carieră: a stat acolo şi ar fi putut trăi până la bătrâneţe în locul unde s'a născut şi a avut copii. Prin urmare un gospodar însurat la vremea lui, având copii la vremea lor, câştigând avere la vremea lui, şi atât; odată în Parlament, fără niciun fel de influenţă asupra Parlamentului şi fără niciun fel de dorinţă de-a marca individualitatea lui în cursul vieţii politice. Cu totul altfel trăim noi, într'o epocă de parvenitism feroce, în care de supt douăzeci şi unul de ani îşi simte cineva misiunea de a fi dictator

în patria sa, așa încât ni e foarte greu să înțelegem altfel de oameni.

La un moment dat însă, Cromwell a avut o crasă de conștiință: „drumul Damascului“. A căzut de-odată fulgerul și asupra lui, și s'a simțit altfel. Este momentul pe care biografia lui Cromwell îl numesc: al „melancoliei“ lui. Melancolia este de multe feluri, dar „melancolia“ lui este o melancolie specială, pe care adversarii lui au înfățișat-o ca o manifestare trecătoare de nebunie. Sprijinitorii lui Carol I-iu, cei cari supt Carol al II-lea l-au desgroptat și i-au spânzurat oasele, îl considerau ca pe un criminal politic, grefat peste un nebun din tinerețe. „Melancolia“ aceasta însă era cu totul altceva.

În Anglia lui Henric al VIII-lea s'a aruncat catolicismul pentru un motiv vrednic de despreț: pentru că Henric al VIII-lea vroia să se despartă de Ecaterina de Aragon, care era mătușa lui Carol Quintul, femeie despre care am avut părerea că trebuia să fi fost așa de urată, încât soțul ei era dispus să facă orice numai să se despartă de dânsa, dar nu aveam dreptate, căci Ecaterina de Aragon era tot așa de bine cel puțin ca și Anna Boleyn, care a înlocuit-o și a terminat pe eșafod. Atunci s'a creat forma religioasă de Stat a anglicanismului, care era sincer — sânt două feluri de sinceritate: sinceritatea față de interese și sinceritatea față de tine însuși — față de anumite interese ale Coroanei, dar nu era sincer față de el însuși. Și atunci a răsărit puritanismul, care acesta înseamnă *întoarcerea la Vechiul Testament*. De aceia am spus că el, Cromwell, este un profet din Vechiul Testament, — și nu Ieremia care plânge, ci Isaia care fulgeră. Noul Testament, cu idealul lui de iubire și iertare de oameni, a slăbit puțințel sufletul omenirii, cum spunea cineva, și nu fără dreptate, cugetătorul german Nietzsche. Iertare, dar nu prea multă, căci atunci este o încurajare pentru toți perverșii, ci trebuie să fie și pedeapsă, fără de care nu se curăță niciodată o națiune.

Puritanismul a părăsit ceia ce este dulce în idealul divin al lui Isus Hristos și s'a întors la Vechiul Testament, nemilos, dur, cu Iehova, Dumnezeu care bate, care pedepsește, care distruge cetățile, care duce la moarte pe oameni, Dumnezeu teribil în mâna căruia toți sunt numai o jucărie. „Melancolia“ lui Cromwell este trecerea la această stare de suflet. De acum înainte el va gândi, va acționa, va vorbi și va scrie așa. Am spus că și în scrisoarea pe care o adresase uneia din fiicele sale măritată cu Ireton, el vorbea preotește, sacerdotal, biblic.

Tot așa într'o altă scrisoare către iubita sa vară, doamna St,

John : „Iubită vară, îți mulțămesc cu recunoștință pentru iubirea și buna amintire despre mine cu acest prilej. Vai, prețuiești prea sus rândurile mele și tovărășia mea ! Mi-ar fi rușine să primesc cuvintele tale, socotind ce fără folos sânt eu și ce slab imi e talentul. Însă a onora pe Dumnezeuul meu, declarând ce a făcut pentru sufletul meu, în aceasta eu sânt sigur, și voiu fi așa. Într'adevăr, eu găsesc aceasta : că el dă izvoare într'o pustietate uscată, unde nu este apă. Eu trăiesc, știi unde, în localitatea Meșhec, care se spune că înseamnă prelungire, în Chedar, care înseamnă întunerec, însă Dumnezeu nu m'a părăsit. Cu toate că el prelungeste, totuși sânt sigur că mă va aduce pe mine la tabernaculul său, la locul său de odihnă. Sufletul meu este cu congregația celor d'intăiu născuți ; trupul meu rămâne în speranță, și, dacă aici eu pot onora pe Dumnezeuul meu sau prin faptă sau prin suferință, eu voiu fi foarte bucuros. Într'adevăr nicio biată creatură nu are mai multe motive să iasă în față pentru Dumnezeuul său decât cum sânt eu. Înainte, aveam venituri importante, și sânt sigur că nu voiu merita niciodată cel mai mic venit nemeritat. Dumnezeu mă primește pe mine ca pe fiul său și-mi dă mie să călătoresc în lumină și ni dă nouă să călătorim în lumină, de oare ce el este cel ce luminează negreța noastră, întunerecul nostru“.

Cred că nu-i nevoie să mai continuu a cita dintr'o scrisoare, adresată unei femei tinere, cu privire la o anumită situație de caracter material, în care se găsește însă ceia ce oricare predicator rostește de pe tribuna sa.

Iată ce era Cromwell în 1638. Dar veți întreba, cum de la această stare de spirit trece de la cealaltă, la aceia a luptătorului, a generalului învingător de mai târziu, a omului politic care nu admite niciun fel de opoziție, care, cu siguranța meritelor sale, nu permite nimănui să-i arăte că drumul lui Dumnezeu este altul.

Iată o descriere de bătălie din 1643. Huntingdon, Iulie 1643. „I-a plăcut Domnului să dea servitorului vostru și soldaților lui o victorie însemnată acum, la Gainsborough. Am mers după ce am luat Burleigh-House, Miercuri, la Grantham, unde m'am întâlnit cu vre-o 300 de călăreți și dragoni de la Nottingham. Cu aceștia intovărășindu-mă, am întâlnit pe oamenii de la Lincoln la North Scarle, care este aproape zece mil² de la Gainsborough, Joi către seară. Acolo, ne-am oprit până la două ceasuri către ziua următoare, și, pe urmă, tot corpul nostru am înaintat

către Gainsborough. La aproape o milă și jumătate de oraș, am întâlnit o sentinelă pierdută a dușmanilor, de aproape o sută de cai. Dragonii noștri s'au trudit să-i răspingă — *to beat them back*, — dar, necoborîndu-se de pe cai, inamicul i-a atacat și a aruncat de pe cai vre-o patru sau cinci dintre dâșii. Atunci călărimea noastră i-a șarjat și i-a făcut să se retragă la corpul principal al lor. Am înaintat și am ajuns până în vârful unui deal greu de suit“.

Pe urmă arată cum s'au desvoltat deosebitele faze ale acestei bătălii, și termină așa: „Dumnezeu să vă îndrepte în ceia ce este de făcut“.

Cum a ajuns el de la acea modestă situație de la început, de la acea părăsire a intereselor sale materiale, mediocre, în mâna lui Dumnezeu, de la acea fraseologie fără niciun fel de poezie și fără niciun avânt, care ni arată un om oarecare din grămadă, strâns legat de o credință religioasă și neavând nimic în afară de aceasta, cum a ajuns la o astfel de descriere mândră de bătălie: „am mers și i-am răpus“, la această socoteală a răniților și a morților, la considerarea altor Englesi ca niște oameni cari trebuie neapărat distruși și urmăriți până în ultimul refugiu — pe toți i-ar fi tăiat dacă ar fi putut? A ajuns aici pentru că de la o bucată de vreme i s'a impus altă credință, și Carlyle îl iubește tocmai pentru aceasta. I se părea că sânt două categorii de oameni în Anglia: oameni „buni“, cari trebuie să meargă cu dânsul și deci merită să trăiască, și alți oameni, „răi“, cari nu sânt cu el și cari nu merită să trăiască. A-i distruge, gândia el, ca Mohammed odinioară în cei d'întăiu ani ai carierei de profet, este o mare operă de făcut. Deci: virtuoși și nevirtuoși, religioși și nereligioși. El este marele purificator; purificatori de aceștia am mai cunoscut noi, dar acesta are un singur ideal. El nu se mulțamește să anunțe unificarea și să se învârtă dibaciu în jurul locului unde sânt oamenii cari trebuie distruși pentru ca să iasă de acolo întovărășit de aceia chiar cari trebuiau distruși, cu condiție să-l recunoască șef. La dânsul este osânda definitivă: acest om este de tăiat, și pe acesta îl va tăia.

III.

Astfel de oameni pot să existe, dar cum s'au strâns atâtea puteri în jurul lui? Taine, care a fost nu numai strălucitul scriitor, nu numai novatorul în domeniul psihologiei istorice, dar în același timp și un adânc cunoscător al Angliei, căci notele lui asupra

Angliei cuprind cel mai mult adevăr pe care un continental poate să-l găsească din această așa de complicată societate englesă, pentru care nu știu câte vieți i-ar trebui unui străin ca s'o cunoască deplin, Taine a spus acest lucru: Anglia este o țară care se poate governa, pentru că nu există nicăiri pe pământ o mai deplină ascultare pe care societatea i-o dă unui număr oarecare de oameni, cari aceștia sânt șefii tradiționali, istorici. Comunistul engles are în fundul sufletului său încă respect pentru lordul care stăpâna înainte de războiu un cartier întreg din capitala Angliei. Vedeți manifestările care s'au făcut acum în urmă în jurul căsătoriei unuia din fiii regelui Angliei cu așa de simpatica princesă Marina, care, acum câțiva ani, a dejunat în pridvorul casei mele de la Vălenii-de-Munte și a luat parte la cursurile de vară. Asemenea serbări arată nu *devotamentul*, ci *devoțiunea* față de *șef*. Din când în când, Englezii admit ca un om care nu se sprijină pe nimic din trecut să se numere și el în rândul șefilor, dar este foarte greu. Un Evreu ca Disraeli Beaconsfield a mărturisit ce drum a trebuit să facă pentru ca să ajungă în Parlament și la Guvern.

Cromwell era unul dintre mulții deținători locali ai acestei autorități. Când regele Angliei poartă războiu, el nu-l poartă cu o armată permanentă. Anglia n'a avut armată permanentă până la ultimul războiu și a trebuit să-și sacrifice șefii aristocrației sale pe câmpiile glorioase din Flandra, unde au căzut principalii reprezentanți ai celor mai mari familii istorice. Englezii nu lucrează cu armată permanentă decât când este vorba de pace: erau pentru a atrage pe recruți niște afișe mari, care reprezentau uniforme splendide, dar aceștia nu sânt soldați pentru războiu. Armatele regilor Angliei răsăriau deodată gata făcute. În războiul de O sută de ani au venit grupe de acestea legate de la sine supt unii din reprezentanții marii aristocrații. Gândiți-vă ce a fost în secolul al XV-lea în lupta dintre cele două Rose, ce a fost contele de Warwick, care era cum mai sânt și acum unii șefi de clanuri albanese, cu mii de oameni cari puteau veni la dânsul să locuiască, să mănânce și, când se ridica el, toată lumea pornia după dânsul. Se zice — și o spune chiar Bulwer Lytton, în romanul pe care vi l-am prezentat la început —, că Warwick a fost „ultimul dintre baroni“. „Ultimul“, dar nu chiar ultimul, fiindcă unul dintre reprezentanții acestei nobilimi englese a fost și Cromwell. Armata aceasta se aduna din toate părțile, și ea a fost în stare să reziste hrănindu-se singură ani întregi de zile, căci nu exista un budget al armatei.

Scrisoarea pe care v'am cetit-o e din 1543, iar Carol I a fost executat în Ianuar 1649. Când a dispărut regele, s'a pus o problemă și aceasta constituie cealaltă parte din viața lui Cromwell, partea tragică. Cea d'intâiu nu este tragică: în ea este omul care merge orbește pe linia pe care i-a arătat-o Dumnezeu și dincolo de care nu este niciun fel de mântuire și de iertare.

Dar de odată în Londra, după scena aceia sângeroasă a uciderii regelui, au apărut trâmbiștii, crainicii, anunțând că nu-i este nimănuî îngăduit să proclame pe Carol al II-lea ca rege al Angliei, ci că Anglia de acum înainte formează o republică. Dar ce fel de republică? Și monarhiile sânt de multe feluri, iar republicile sânt de toate felurile, iar felul cel mai greu de găsit — și nu știu dacă s'a descoperit până acum — e adevărata republică, pentru că supt fiecare republică se ascund unul sau mai mulți monarhi cari sânt trecători și, cât țin, se feresc în de ajuns de a fi văzuți ca să nu se recunoască faptul că ei sânt la originea tuturor lucrurilor. Ce fel de republică? Prin aceasta se deschide tragedia Angliei de la 1649 înainte, și, în această tragedie a Angliei, tragedia personală a lui Cromwell.

De fapt, ștăpân de formă era Parlamentul, dar armata era o armată improvizată. Ea nu sămăna cu armata unui Bonaparte. Bonaparte, viitorul Napoleon I-ii, l-a copiat pe Cromwell, și, în expulsarea celor Cinci Sute pe care a făcut-o la 18 Brumar, este copia actului care se îndeplinise cu atâta vreme înainte în Anglia. Când Bonaparte a apărut acolo înaintea deputațiilor cari erau convocați la Saint-Cloud, el avea de gând să li țină un discurs asămănător cu al lui Cromwell. Cromwell a avut marea satisfacție, — vă pot spune și eu ce înseamnă o astfel de satisfacție, eăci am simțit-o, acum vre-o trei ani, cînd am cetit un decret de disolvare în mijlocul unor strigăte sălbatece — de a se putea adresa oricui așa, în felul său brusc: „dumneata ești un dilapidator, dumneata un stricat“ — și i-a dat afară pe toți.

Același lucru l-a făcut Bonaparte, însă Bonaparte nu avea însușirile lui Cromwell, așa încât, când avocații de la cei Cinci Sute au început să strige împotriva lui, atunci el a jucat o comedie, pretextând că au sărit cu cuțitele, cu pumnalele la dânsul; s'a zgâriat puținel pe față, a sărit în curte și acolo președintele Adunării, fratele său, Lucian, care era mai mult decât Bonaparte un „comediant“, s'a întors și l-a arătat soldaților, cari nu erau ai lui Bonaparte, căci aceștia rămăsese în Egipt, ci soldați de la Paris, pe cari generalul abia îi cunoștea: „Iată

generalul vostru, au vrut să-l omoare politicienii“. Au intrat grenadirii, și a doua zi se culegeau hainele de ceremonie ale deputaților din boschetele Orangeriei de la Saint-Cloud.

Lucrul acesta l-a făcut Cromwell, dar cu totul altfel, și prin această luptă a lui împotriva Parlamentului, el s'a găsit în ce situație? *La el tragedia continuă*, fiindcă, pentru Bonaparte, a doua zi după izgonirea celor Cinci Sute, el a fost prim consul; ceilalți doi consuli, fiind de fabricația lui, nu îndrăzneau să vorbească înaintea aceluia care câștigase victoria politică. Și Bonaparte a mai avut încă un lucru care l-a sprijinit și care i-a lipsit lui Cromwell. Bonaparte era represintantul Franciei prinse în lupte cu Europa, și prin lovituri de victorie a făcut el să tacă atâta vreme orice amintire a trecutului și orice aspirație de viitor, înăbușind orice rezistență în interior; geniul cuceritorului a izbutit să asigure usurpatorului o situație nedisputată și împodobită cu coroana imperială. În ce privește pe Cromwell, nu era așa; el nu avea armată pentru războiul în afară și nici geniul militar; putea să câștige o bătălie ca acelea de care se arată așa de mândru, dar Anglia nu se găsea în situația de a-și trimite ostașii pe toate câmpurile de luptă din lume. Așa încât, în momentul când a dispărut Parlamentul, când a fost înlocuit cu un Consiliu de un număr mai mic de membri, el s'a găsit în fața armatei, în fața camarazilor, a „colonelilor“.

Și, astfel, partea din urmă din viața lui Cromwell înseamnă lupta Lordului Protector cu ei. Pentru că el n'a voit să fie rege, și, când a discutat în Parlament această chestie a regalității, s'a cam incurcat: afirma ceva și se retrăgea neconținut. N'a fost de loc eroic momentul acela când, ca lui Cesar, i s'a oferit coroana, și de coroană n'a îndrăznit să se atingă și din alt motiv. Coroana regilor Romei pe vremea lui Cesar era un lucru de trecut urgisit, acoperit de o legendă urâtă; regii de odinioară represintau stăpânirea etruscă asupra Romanilor, mascată de ei mai târziu, pe când din sufletul engles n'a dispărut niciodată respectul pentru coroana Angliei. Coroana Angliei era și atunci un lucru sfânt, ceva analog cu cultul, amestecat și cu oarecare șarlatanie, pe care anumiți oameni din Ungaria îl profesează pentru coroana Sfântului Ștefan—, cult al coroanei pentru ea însăși, care merge așa de departe, încât înainte de încoronarea regelui Ferdinand a răsărit la mine un samsar de coroane care oferia coroana lui Ștefan Bocskay. În cultul pentru coroană

al Ungurilor din timpurile noastre este și acel element de șarlatanie politică, pe când pentru Engles coroana Angliei era ceva ocrotit de Dumnezeu, care aruncă fulgerul asupra cui ar îndrăzni să întindă degetul către dânsa.

Astfel, Cromwell a rămas în mijlocul acestor coloneli cari strigau împotriva lui. Și, în ultimii ani ai vieții lui, el va fi dorit în adâncul sufletului, neputând să facă gestul pe care, potrivit cu tradițiile Angliei și cu ceia ce simțea însuși în sufletul lui pentru această tradiție, nu și-l îngăduia, va fi dorit ca Dumnezeu să-l ajute și să-i dea prin moarte mijlocul de a ieși din starea aceasta în care îl adusese victoria și în care îl păstra puterea supremă. Dar ultimele lui cuvinte, așa confuze, pline de temere, cu oarecare muștrare de cuget, nu înseamnă cătuși de puțin că el ar fi regretat ceva din ce făcuse: până la urmă a crezut că a îndeplinit voia dumnezeiască, dar acele ultime cuvinte înseamnă neputința de a prelungi într'o ordine de drept ceia ce se crease de la sine pe drumuri pe care le credea el că sânt ale lui Dumnezeu.

O astfel de viață cuprinde însă foarte mari învățăminte. Chiar atunci când se crede cineva cu o misiune de sus, chiar atunci când un misticism religios îi stăpânește toți pașii, el nu ajunge la nimic statornic și mai ales la mulțămirea cugetului său, la fericirea sa individuală, atunci când, ca personalitate, a ieșit din ceia ce este adânc și etern în viața istorică și actuală a poporului său.

Tipografia
„Datina Românească”
Vălenii-de-Munte